

SALIMA JUMAYEVA,
filologiya fanlari nomzodi,
Qarshi Davlat universiteti Adabiyotshunoslik kafedrası dotsenti

“YARADOR UMID OTLARI” DOSTONINING G‘OYAVIY-BADIIY XUSUSIYATLARI

ANNOTATSIYA

Har qanday inson ma'naviyatini shakllantirishda badiiy adabiyot keng imkoniyatga ega. Shu ma'noda, shoir Ikrom Otamurod ijodini tizimli ravishda o'rganish zarurati mavjud. Maqolada shoir Ikrom Otamurodning “Yarador umid otlari” dostonining o'zbek adabiyotida tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: she'riyat, shoir, lirika, Sharq falsafasi, davr nafasi, ijod, ruhiyat, janr, doston.

АННОТАЦИЯ

Художественная литература обладает широким спектром возможностей в формировании духовности человека. В этом смысле возникает необходимость системного изучения творчества поэта Икрама Атамуро́да. В статье говорится о роли и месте поэмы Икрама Атамуро́да “Раненные кони надежды” в узбекской литературе.

Ключевые слова: поэзия, поэт, лирика, Восточная философия, дух времени, творчество, духовность, дух, жанр, поэма.

ANNOTATION

The success of reforms in society largely depends on the spiritual and social level of members of the society. In the formation of any human spirituality, fiction has a wide range of possibilities. In this sense, there is a need for systematic study of Ikram Atamurod work in poeme. The article discusses the role of the poet Ikrom Otamurod's epic “Wounded Horses of Hope” in Uzbek literature.

Key words: poetry, poet, lyric, Eastern philosophy, spirit of the time, creativity, psychology, genre, poem.

Taniqli shoir Ikrom Otamurodning chet el xalqlari hayoti, ularning tinchlik va ozodlik uchun olib borgan kurashini aks ettiruvchi “Yarador umid otlari” asari (1986) 80-yillar o'zbek dostonchiligida muhim voqea bo'ldi. Yuksak vatanparvarlik tuyg'usi bilan sug'orilgan ushbu dostonda shoir iste'dodining yangi qirralari, o'zbek she'riyatining keng imkoniyatlari yaqqol namoyon bo'lgan. Doston falastin xalqining otashqalb shoiri Muin Bsisuga bag'ishlangan.

Ta'kidlash joizki, dostondagi voqealar mukammal kompozitsiya doirasida tasvirlangan. Asarda muayyan lavhalar tasviriga singdirilgan yaxlit fikr, g'oya, yagona uslub – ichki mantiqiy bog'la-

nish mavjud. Bu bog‘lanish dostonni o‘ziga xos mukammal asar holiga keltirgan. Shuningdek, dostonda aks etgan turli voqea va lavhalarni lirik qahramon – shoir Muin Bsisu obrazi birlashtiradi va asarga bir butunlik baxsh etadi. Doston xalq kuchiga va adolat tantanasiga komil ishonch ruhi bilan sug‘orilgan. Bundan tashqari, asar g‘oyasi chuqur mantiq asosida yuzaga keltirilgan. Unda nazm va nasr uyg‘unligi, ta’sirli misralar, asar g‘oyasini obrazli tarzda ochishga bevosita xizmat qiluvchi timsollar mavjud. Voqelik Tarjimai hol, Fakt, Iztirob, Muin nidosi va Tush deb nomlangan qismlar orqali ifoda etiladi.

Ma’lumki, har bir davr o‘z muammolari va o‘z qahramonlarini yuzaga chiqaradi. Zero, badiiy adabiyotning maqsad va vazifasi ham ana shu davr mahsuli bo‘lgan inson va uning o‘ziga xosligini ko‘rsatishdan iborat. Dostonda falastin xalqi ijtimoiy hayotida tarixiy voqelik bo‘lib kirgan tipik va real hodisalarning badiiy talqini asar qahramoni – shoir Muin Bsisuning ijtimoiy-siyosiy qarashlari fonida yuksak pafos tasvirida ochib beriladi.

Dostonning kirish qismida Muin Bsisu tarjimai holiga oid ma’lumotlar davrning ijtimoiy-siyosiy hodisalari bilan uzviy bog‘liqlikda bayon qilinadi. Doston shunday satrlar bilan boshlanadi:

Tarjimai holi

Tug‘ilgan yeri: G‘azo –

Falastinning qadimiy shahri.

Uzoq-uzoqlardan kelgan

O‘rta yer dengizining

quchib-quchib

bosh qo‘ygan sohil...

Millati: Arab...

Kasbi: Vatanni sevish –
shoirlik...

Yurgan yo‘li: Kurash...

Ko‘rgan kuni: Quvg‘inlik...

Yashagan joyi: Umid...

Niyati: Erk...

Ozodlik...

Inqilob...

So‘nggi manzili: Osmon –

yulduzlar diyori. (1,102-103)

Doston syujetining ekspozitsiya qismi ham xarakterli, unda keltirilgan lavha asarning g‘oyaviy mazmuni, o‘ziga xos yo‘nalishini oydinlashtiradi.

Ikrom Otamurod Muin Bsisu obrazi orqali Falastin taraqqiyparvar ziyolilari- ning istiqbol yo‘lidagi kurashini umumlashtirib ko‘rsatadi. Aytish lozimki, Muin Bsisuning ijodi, siyosiy qarashlari va ijtimoiy faoliyati sionizm mutasaddilarining g‘oyalari hukmronlik qilgan davrdagi buyuk jasorat namunasi edi. U, avvalo Isroil bosqinchilari zulmiga qarshi chiqdi, badiiy asarlarida mamlakat mustaqilligi, tinchligi va inson omilini birinchi o‘ringa qo‘ydi, xalqni erk va ozodlik kurashiga chorladi. Publitsistik maqolalarida esa Falastin davlatining halokati zamirida sionizm g‘oyalari yotishini ochiq bayon etdi. Shu boisdan ham u bosqinchilar siyosatining keskin tanqidi va adolatsiz tazyiqiga uchradi. Oxir-oqibat o‘z yurtidan quvg‘inda yashashga majbur... Do‘stlik daraxti ostiga vatanidan bir siqim tufroq keltirib to‘kish unga armon... “*Qora dengiz bo‘yidagi*

xiyobon... Do'stlik daraxti... Dunyo shoirlari uning ostiga o'z yurtlaridan bir siqim tufroq keltirib to'kishadi... Muin ham keldi bu yerga, daraxtga tikildi mahzun... U, bir siqim tufroqni qayerdan olib kelsin, yurti boshqalar – bosqinchilar qo'lida bo'lgach?.. Daraxt oldida dovdirab, esankirab, o'yga botib qoldi Muin...". (1,103)

Garchi tarix haqida ko'p narsa ma'lum, biroq boshidan kechirgan odam tortgan har bir chiziq umumiy manzarani yanada to'ldiradi. Ustiga-ustak bu chiziqni iste'dodli shoir qalami ila tortsa! Zeroki, she'r shoir ruhiy-psixologik holati sintezi sanalar ekan, ijodkor idrokida vujudga kelgan tuyg'ular to'liqini lirik qahramon kechinmalarida maromiga yetkaziladi. Turli xil harakat va holatlar, so'z – obraz – ruhiyat jipslashib, muallifning borliqqa ijodiy munosabatini ifodalaydi. Ayni paytda, shoir tafakkurida sayqal topgan va rivojlantirilgan shaxsiy kechinma mohiyatan umumiylikka intilgan holda sinxronik ko'lamga ega bo'la boradi. E'tiborlisi, "Yarador umid otlari" dostonida kuzatiluvchi bu kabi qator jihatlar aniq bir g'oyaviy-badiiy maqsadga bo'ysundirilgan. Bunda shoir Ikrom Otamurod o'ziga xos obrazli vositalardan, ixcham o'xshatish va ramzlardan, belgilar va timsollardan unumli foydalanadi. Jumladan, doston yangi fikr va favqulodda umumlashmalarga serob. Shoir nuqta (*tugagan umr*), tire (*qoq yarmidan xanjar tushgan yo'l*), undov (*jarohatdan tomgan lahta qon*) va so'roq (*boshi soliq quvg'in*) belgilaridan ijtimoiy mazmun topa olgan va uni o'quvchilar qalbiga obrazli usul bilan yetkaza bilgan:

*Misralar – shoirning jarohatlari,
Belgilar – holatdir, omon – beomon:
nuqta ham,
undov ham,
so'roq ham,
shoir yuragidan sirqigan armon.*

*Shundan, nuqta ko'p Muin she'larida,
Undov esa, undan ham ko'proq.
Manziliga yetmagan tirelarda:
ming bitta faryodu
ming bitta firoq. (1,103)*

*Nuqta: hayhot tugagan umr.
Undov: jarohatdan tomgan lahta qon.
So'roq: boshi soliq quvg'indir –
bemakon,
bemakon,
bemakon...
Tire: qoq yarmidan hanjar tushgan yo'l. (1,104)*

Ayonki, adolatsizlik va erksizlik tuyg'usi chorasizlik va umidsizlikni keltirib chiqaradi. "Fakt" qismi bayonida o'sha mudhish davr ruhi, tahlikali zamon nafasi bo'y ko'rsatib turadi: "... *Qo'rqqoq, ojiz odamlar hamisha qurolga suyanadi. Qurolning esa turlari ko'p. Bosqinchilikning ma'nosi ana shu... Goho tuyg'ular har qancha aziz bo'lsa-da, maqsadlarga yon beradi. Bosqinchilarga qul bo'lmaslik maqsadi falastinliklarga qochoq degan tamg'ani bosdi va ularni yo'lga boshladi. Lekin... Falastin tufrog'idan uzoqlashgan sayin qadamlar og'irlashardi. Oyoqlar orqaga tortardi... Ne iloj?! Oyoqlar orqaga tortardi... Ne iloj?!". (1,104).*

Adabiyotshunoslikda talqin atamasi “*badiiy talqin*” ma’nosida ham, “*adabiy asar talqini*” ma’nosida ham birdek qo’llanadi. Holbuki, bu ikki tushuncha bir-biridan farqlanadi: ularning birinchisi ijod jarayoni bilan, ikkinchisi adabiy asarni o’qish (uqish) jarayoni bilan bog’liq. (2,12-13) Biroq ... “*talqin subyektiv xarakterga ega ekanligini inobatga oladigan bo’lsak, adabiyotshunos ham talqinni o’quvchi sifatida boshlaydi, ya’ni u ham talqinni talqin qiladi – yozuvchi badiiy obrazlar vositasida aks ettirgan voqelikni tasavvurida qayta yaratadi.*”. (3,115) Shundan kelib chiqib, o’quvchi tasavvurida Muin Bsisu obrazi talqiniga xos quyidagi jihatlar tasviri jonlanadi: Muin Vatan istiqbolini o’ylab dard chekadi, “ona Vatan”, deya yurakni o’rtovchi sog’inch ila vatansizlik iztirobidan qiynaladi. Muallif barcha yo’qotishlarga, hatto yaqinlaridan judolikka bardosh bera olgan Muinning Vatanini tashlab (*Falastin qolayotir!*), (*Qayerga?*) ketish musibatini ichki bir xorg’inlik bilan aks ettiradi. Quyidagi satrlar erksiz va adolatsiz zamondan norozi isyonkor shoir – Muinning nolasi darajasiga ko’tarilgan:

Qayerga?.....
Bo’yi-basti dol-kamon,
sudralib borayotir –
la’nat umri sargardon,
Falastin qolayotir!
Qayerga?.....
Umidlari za’faron,
gavdasi ketayotir,
Ko’ksidagi issiq jon –
Falastin qolayotir!
Qayerga?.....
Qayerga?.....
Qayerga?.....
Qayerga?..... (1,107)

Keltirilgan misoldagi “*Qayerga?.....*” tarzida ko’p nuqtalar bilan berilgan mazkur savol zalvori o’ta ta’sirli: lirik qahramon o’zida o’ziga xos ichki bir chegarasiz ruhiy iztirob va xorg’inlikni tuyadi. Beixtiyor chorasizlik bilan uning yechimini topishni shoir ko’p nuqtalar orqali havola qiladi. Deydilarki, “*Oqil odamga butun dunyo ochiq. Zero, yaxshi qalb uchun butun dunyo vatandir*” (4,105). Biroq Muin uchun Vatan – yagona! Uning yuragi har on “Falastin” deya uradi. Shu boisdan, asarda shoir so’zning mantiqiy tushunchalar doirasiga sig’maydigan ko’lamini ko’p nuqtalar orqali ifoda etadi – ko’p nuqtalar sahifa-sahifa bayonning vazifasini uddalab, bir dunyo jumlar ishini umumlashtirib bajaradi.

Ozodlik, erkinlik, tenglik, adolat, nafrat, mehr, shavqat nimani anglatadi? degan savol insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida bot-bot takrorlanib kelingan. Zero, Vatan ozodligi na millat va na e’tiqod tanlaydi. Ayni shu vatanparvarlik tuyg’usi dostonda izchil insonparvarlik g’oyalari bilan uzviy bog’liqlikda talqin etiladi. “Iztirob” qismida shoir yozadi:

Barchasining bor bitta dardi.
Parchalar yuragini
bitta dard.
Bitta dard –
Vatanga qaytish...

*Imkonsiz yo'l –
g'ariblik... (1,108)*

Qisqalik – Ikrom Otamurod she'riyatiga xos xususiyat. Shoir bu qisqalikda tilning keng imkoniyatlarini qidirishga va topa bilishga harakat qiladi. Zero, qisqalik shoirning epik tafakkur qamrovini belgilovchi badiiy tayanch vazifasini bajaradi. Chunki “... *poetik matnda fikr qancha qisqa berilsa, u shuncha ta'sirchan bo'ladi.*”(5,32) Ta'sirchan, ijodiy quvvatga asoslangan qisqa satrlarda shoir pozitsiyasining, murosasizligining sir-asrori yashiringan, go'yo. “Tush” qismida shoirning har bir satridan behudud dard, nihoyasiz iztirob balqib turuvchi quyidagi misralari o'quvchi tuyg'ularida o'zgarish yasashini inkor etib bo'lmaydi:

*Tug'ilgan uy –
yo'q!
Qo'yilgan nom –
yo'q!
Sevguvchi yurt –
yo'q!
Yo'q.....
Yo'q.....
Yo'q..... (1,108)*

Ma'lumki, har bir tushuncha makon va zamonga muayyan darajada bog'liqlikda voqelanadi. Asarda “*Tug'ilgan uy*”, “*Qo'yilgan nom*”, “*Sevguvchi yurt*” – makon – Vatan tushunchasi mud-hish urush sodir bo'layotgan zamonda “*Yo'q!, Yo'q!, Yo'q.....*” tarzida hayot haqiqatiga uyg'un holda ifodalanadi. Muin Bsisu o'zining ayni shundayin yurak tug'yonlarini kuyinchaklik bilan:

*ARMON bilan yashab,
UMID bilan nafas olayotgan
YURT nomidan
so'zlaydi... (1,125)*

Ikrom Otamurod aksar asarlarida “*men*” nomidan gapiradi. Biroq tahlilimizdagi dostonda shunday o'rinlar mavjudki, ularda shoir “*meni*” doirasi torlik qilib qoladi, u ma'lum bir guruhning, xalqning nomidan so'zlaydi. Bunda shoir faqat o'z iztiroblarini she'rga solib qolmaydi, balki, bevosita o'z boshidan o'tkazmagan “*betaraf*” kechinmalarni ham aynan shaxsiy kechinmalari sifatida berishga intiladi va bunga muvaffaq bo'ladi:

*Bugun bir yurt quvg'in,
Erta boshqasi,
tomir otib borar,
bu kasal, go'yo
yuhodayin ochilib ishtahasi –
bugun bir yurt halok,
ertaga dunyo!..
Betaraflar, sizga baribir,
o'zingiz tinch bo'lsangiz yetar! (1,133)*

Darhaqiqat, betaraflik – inson qalbini beorom, yuragini dog‘ qiluvchi dard! Demakki, bu dard butun bashariyatning dardidir. Chunki, “*menga baribir*” deguvchi betaraflardan insoniyatga ha-li-hamon osoyish yo‘q:

*Quvvatlashni yoqtirmaysiz,
qo‘rqasiz rad qilmoqdan,
o‘rtaliqdir, yaxshisi,
jon huzuri.
Bir tomonda
sobit ovoz bermoqdan
qo‘rqasiz,
ketishidan orangizni buzilib.
Betaraflar, sizga baribir,
o‘zingiz tinch bo‘lsangiz yetar! (1,130-131)*

Biroq shoir betaraflar sitamidan qancha ko‘p ozor chekmasin, inson qalbining ezguligiga va bu ezgulik – *ovozlarning birikuvi ila dunyoning qismatini tayin* etishiga qattiq ishonadi. Shuning uchun ham u yozadi:

*Bo‘linib,
dunyoni asramoq qiyin,
qarashmasang,
ketar kuchayib og‘riq.
Bor gap shu:
Dunyoning qismati tayin
ovozlarning birikuviga bog‘liq.
Betaraflar, sizga baribir,
o‘zingiz tinch bo‘lsangiz yetar! (1,132-133)*

Bu kabi satrlar shoir ijodining badiiy o‘ziga xosligini belgilashi bilan birga davr lirikasining spetsifik jihatlarini aniqlashga ham yordam beradi.

Dostonning g‘oyaviy mazmuni uning sarlavhasida ham aks etadi. Yarador umid otlari obraziga ko‘chgan majoziy ifodada shoirning yurtiga turli tahdidlar xavf solayotgan bir paytdagi vatanpar-varlik tuyg‘ularini anglash mumkin. Muallif “*yarador ot*” metaforasini qo‘llash asnosida yaralanib, horib borayotgan umidni alqash, siylashga e‘tibor qaratadi. Umidki, ertangi kunga ishonch, adolat g‘alabasidan umidvorlik... “*Iztirob*” qismida shoir yozadi:

*Qaytasan,
qaytasan,
qaytasan,
Muin – uchayotgan ruh.
(Bugun osmon bag‘riga olmishdir seni.) (1,138)*

*aytasan,
aytasan,
aytasan,
Bu gal,*

*tarixchi emas,
sayyoh ham emas,
sen
aytasan,
Muin!...
Va,
aytadi
sening she'rlaring –
YARADOR UMID OTLARI!
Sabab deysanmi?
Sababi ayon,
Faqat shoirlar ayta olur
HAQIQATNI
bor bo'yi bilan, Muin! (1,139-140)*

Shu tariqa ozodlik g'alabasiga ishonch tuyg'usi asarning umumiy ruhiga singdirib yuboriladi. Shoirning bezovta qalbidan sitib chiqqan quyidagi misralar insoniyatni hamisha qalbi, imoni, vijdoni bilan uyg'oq bo'lishga undaydi:

*Tinchlik, deb, uyg'onsin
tong bilan dunyo,
tinchlik, deb, uyg'onsin
jami tirik zot.
Tomirlarda hislar uvishmasdan to
uyg'onsin...*

*Toshlar uyg'onsin-ey,
uyg'onsin toshlar,
yetar shuncha sukut saqlab kelgani.
Nechun shu zaminning ko'ksida yashar,
yaramasa gar uni yoqlagani?! (1,141)*

Anglashiladiki, dostonda shoir Ikrom Otamurod “*dunyoning tinchligi – mening tinchligim, insoniyatning jarohati – mening yuragimdagi jarohatdir*”, degan buyuk bir g'oyani ilgari suradiki, unda ifodalangan mazkur g'oya katta janrlarning poetik tafakkur ko'lamiga teng keladi. Shuningdek, asarda inson umrining izsiz ketmasligi haqidagi yuksak tuyg'ular zamon ruhiga hamohang tarzda tarannum etiladi. Ayni jihatlar, dostonda izchillik va mantiqan teranlik xususiyati bilan publitsistik ko'tarinkilik xususiyati o'zaro uyg'unlashib ketganligini ko'rsatadi. Bu hol asarning ta'sir kuchini oshirib, unga hayotbaxsh optimistik ruh bag'ishlaydi. Insoniyatning porloq istiqboliga, tinchliksevar xalqlarning kuch-qudratiga ishonch ruhini kuchaytiradi.

Doston asar bosh qahramoni Muin Bsisuning fojiali o'limi tasviri bilan tugasa-da, unda hayotbaxsh ruh – MEHRga tashna qalam sohibi orzu-armonlari, g'oyalarining mangu barhayotligiga komil ishonch ruhi balqib turadi:

*MEHRga aylansin har bitta odam...
Bo'lsin UMIDlarga kuch bergan bahor.
har bitta odam,
har bitta odam.
Xalq bo'lsin,
Vatan bo'lsin barqaror! (1,142)*

Demakki, katta harflar bilan yozilishi kerak bo'lgan insoniy *MEHR* tuyg'usi o'quvchini o'ylashga, mushohada yuritishga undaydi.

Dostonda shoir jonli xalq tili boyliklari: xalq maqollari (*"Yer qattiq – yiroq osmon"*, *"O'zingdan chiqqan yovdan qo'rqqilik"*), hikmatli so'zlar va obrazli iboralardan (*yalakat mag'iz, kun ko'rmay o'chgan yulduzlar*), shuningdek, o'xshatish, sifatlash, jonlantirish, mubolag'a, majoz kabi tasviriy vositalardan unumli foydalangan. Bundan tashqari shoir xalq maqol va hikmatli so'zlari darajasida turuvchi *"Xalq – buyuk birlik"*, *"Jabrning to'qmog'iga toqat yo'q"*, *"Yolg'on-dan oziqlangan tufroq qo'lga olishing bilan uvalanib ketadi"*, *"Nihoyatda og'ir va achchiq HAQIQAT"*, *"yel bo'ronga bergandek quvvat"*, *"...o'rtaliqdir, yaxshisi, jon huzuri"*, *"Betaraflar, sizga baribir, o'zingiz tinch bo'lsangiz yetar!"*, *"UMID degan bir vujud borkim, o'ldirib bo'lmas uni hech kim"* singari ko'plab tagqatlam jumlar va obrazli iboralar yaratgan.

Xulosa qilib aytganda, haqiqiy badiiy asarning umri uzun va u faqat yaratilgan vaqt uchungina mansub bo'la olmaydi. Taniqli rus psixologi L.S. Vigotskiyning: *"San'atni ko'proq darajada kechikkan munosabat deyish mumkin, negaki, uning dunyoga kelishi bilan ta'sir ko'rsata boshlashi o'rtasida hamisha ozmi-ko'pmi zamoniy oraliq bo'ladi"*, (6,90) – degan fikri bunga dalil bo'la oladi. Zamoniy oraliq o'quvchiga adabiy asardan o'zi yashayotgan zamonga muvofiq xulosa chiqarish, asarning badiiy tizimidan ham o'z davriga mos zavq ola bilish imkonini beradi. Zotan, o'tgan asrning 80-yillar oxirida yaratilgan mazkur asar barchani Muin Bsisu taqdiri misolida falastin fojialaridan xulosa chiqarishga chorlaydi. Erksevar xalqlar va millatlarni jipslikka, falastin xalqi boshiga tushgan dahshatli fojealarning takrorlanmasligi uchun turli ig'vogarlarning fitna-yu fasodlar va nayranglariga aldanmaslikka, butun dunyo axlini kuchli jamiyat bo'lib birlashishga undaydi. Asarning o'ziga xos xususiyati, betakrorligi, jozibasi va tarixiy ahamiyati ayni shu omillarda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бобоева А. *Ҳозирги ўзбек адабий тилида тўлиқсиз гаплар*. – Тошкент: Фан, 1978.
2. Демокрит// *Всемирная энциклопедия*. – М.: Современная литература, 2001
3. Икром Отамурод. *Муқаддар: Шеърлар ва дostonлар*. – Т.: Фафур Фулом номидаги наириёт-матбаа ижодий уйи, 2012.
4. Қуроноу Д. *Талқин имконлари*. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015.
5. Қуроноу Д. *Тарих ва талқин масъулияти // Адабий мерос*. 2021. №2. – Б. 113-128.
6. Виготский Л.С. *Психология искусства*. – Москва: Педагогика, 1987.